

Ειδικά Θέματα Περιβάλλοντος 8ου εξαμήνου, Περιβάλλον, Τοπίο και Σχεδιασμός

Διδάσκοντες: Ε. Κλαμπατσέα, Κ. Μωραΐτης, Κ. Σερράος, Α. Βασιλαρά

Γιάνναρου Χριστίνα, Κακαβά Ευαγγελία, Χαριτάκη Μαρία, 10ο εξάμηνο
ακαδημαϊκό έτος 2014-15

το αρχαίο ----- σελ. 5-21

Ιερά Οδός -----	6-11
Περιοχή Σκαραμαγκά -----	12-13
Ποικίλο Όρος -----	14-15
Ιερό του Απόλλωνα -----	16
Σπήλαιο Πανός -----	17
Ιερό της Αφροδίτης -----	18-19
Ρειτοί -----	20-21

το σύγχρονο ----- σελ. 23-29

Σύγχρονη Καταγραφή -----	24-29
--------------------------	-------

το ενδιάμεσο ----- σελ. 31-43

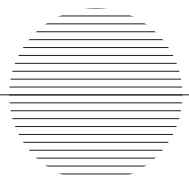
πρόθεση -----	33
πρόταση -----	34-39
σχεδιασμός -----	40-45
πηγές -----	47

το αρχαίο

**"Εκ των συνήθων εκδρομών των
επισκεπτομένων τας Αθήνας περιηγητών η
εξόχως ευάρεστος και ευκολωτάτη είναι η εις
Ελευσίνας."**

Τμήμα της Ιεράς Οδού μπροστά στο ιερό της Αφροδίτης στην Αφαία Σκαραμαγκά
(πηγή: <http://www.haidari.gr/> από τα Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας 1937, σελ. 37, εικ. 16)

Με αυτόν τον τρόπο περιγράφει σε κείμενό του ο Γάλλος βυζαντινολόγος Charles Diehl (1859-1944) κατά την περιήγησή του στην Αθήνα κατά το 1880, την διαδρομή προς την Ελευσίνα.

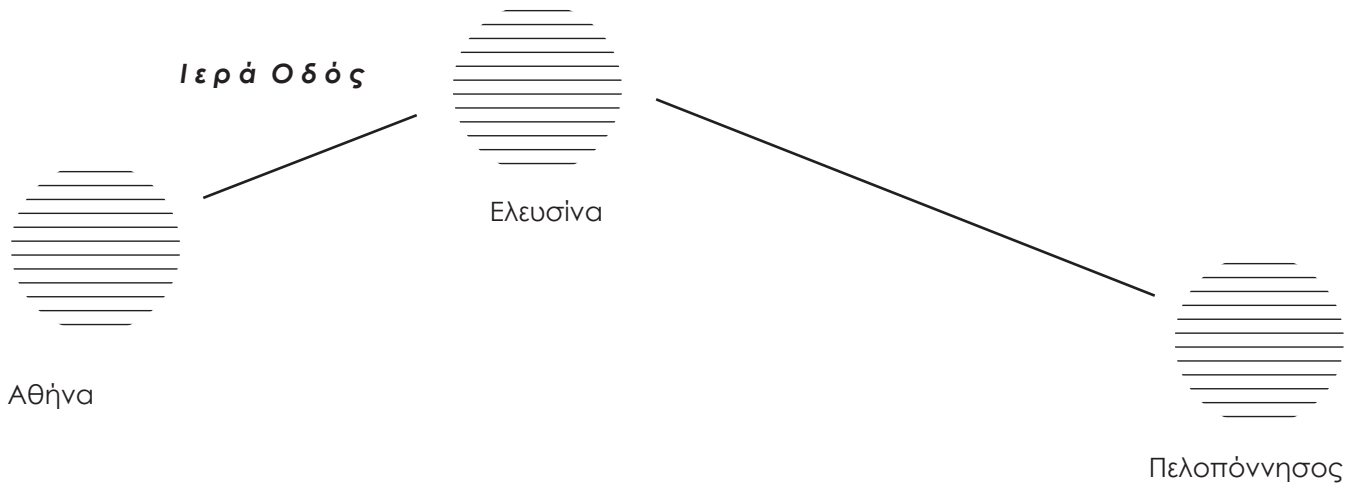
Ο λόγος γίνεται για την Ιερά Οδό, έναν από τους αρχαιότερους δρόμους που χαραχτηκε για να εξυπηρετήσει την ένωση του άστεως με την επαρχία της Ελευσίνας και έχει διατηρήσει την πορεία του μέσα στον χρόνο. Αρχικά αποτελούσε την οδική αρτηρία που θα έφερνε σε επικοινωνία την Αθήνα με τον οικισμό της Ελευσίνας. Ωστόσο η Ιερά Οδός έγινε ιδιαίτερα γνωστή με την λατρεία της θεάς Δήμητρας, ως την οδό που ένωνε το κέντρο της Αθήνας με το περιφερειακό ιερό της θεάς που βρισκόταν στην Ελευσίνα. Η οδός είχε αφιερώσει στην Ιερά Πύλη, στην περιοχή του Κεραμεικού, πλησίον του Διπύλου, κύριας εισόδου της πόλης των Αθηνών αλλά και σημείο κατάληξης πολλών οδικών αρτηριών της εποχής εκείνης. Κατέληγε στο ιερό της Δήμητρας στην Ελευσίνα και το Θριάσιο Πεδίο. Από τον 8ο αιώνα π.Χ. και μετά καθιερώθηκαν τα Ελευσίνια Μυστήρια στα οποία η Ιερά Οδός διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Στις 19 του Βοηδρομιώνα (μέσα Σεπτεμβρίου έως μέσα Οκτωβρίου) ξεκινούσε η επίσημη ιερή πομπή όπου επέστρεφε τα ιερά αντικείμενα της Δήμητρας μέσω της στρωμένης με καρπούς και άνθη Ιεράς Οδού από την Αθήνα, όπου είχαν μεταφερθεί λίγες μέρες πριν, πίσω στο ιερό της θεάς στην Ελευσίνα. Άρμα οδηγούσε την πομπή και πλήθος κόσμου ακολουθούσε προς την διαδικασία της μύησης. Στην διάρκεια της πομπής προς την Ελευσίνα υπήρχαν παρόδια ιερά όπου οι πιστοί της Δήμητρας έκαναν στάσεις χωρίζοντας την απόσταση των περίπου 19 χιλιομέτρων που διέθετε συνολικά η Ιερά Οδός αλλά και διεξάγοντας τελετουργίες και προσφορές. Κατά μήκος της Οδού, εκτός από ιερά, υπήρχαν αρκετά ταφικά μνημεία αλλά και ολόκληρα νεκροταφεία. Η διαμόρφωση νεκροταφείων εντός του Θεμιστόκλειου τείχους, ορίου της πόλης των Αθηνών, απαγορευόταν. Συνεπώς, περιοχές πλησίον της Οδού ως περιοχές με εύκολη πρόσβαση αλλά και ορατές θεωρήθηκαν οι καταλληλότερες για τέτοιου χαρακτήρα μνημεία. Πολυδιάστατος επομένως ο χαρακτήρας της Ιεράς Οδού που την καθιστούσε καίριας σημασίας στην αρχαιότητα. Ωστόσο αργότερα με την εμφάνιση του Χριστιανισμού τον 4ο αιώνα μ.Χ. ενώ τα παρόδια ιερά και μνημεία παρήκμασαν η οδός συνέχισε να αποτελεί σημαντικό άξονα σύνδεσης Αθήνας και Ελευσίνας αλλά και κατ' επέκταση επικοινωνίας της Στερεάς Ελλάδος με την Πελοπόννησο μέχρι και σήμερα.

--- πορεία αρχαίας Ιεράς οδού

| πρακτική σημασία Ιεράς Οδού ως συνδετήρια οδός Αθήνας - Ελευσίνας αλλά και Αθήνας - Πελοποννήσου

| πολιτιστική σημασία Ιεράς Οδού ως κύριας πορείας ιεράς πομπής Ελευσίνιων Μυστηρίων

Το πιο καλοδιατηρημένο τμήμα της Ιεράς Οδού, στα δυτικά του ιερού της Αφροδίτης στην Αφαία Σκαραμαγκά
(πηγή: <http://www.haidari.gr/> από τα Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας 1938, σελ. 32, εικ. 3)

Τμήμα της αρχαίας Ιεράς Οδού μπροστά από το ιερό της Αφροδίτης στην Αφαία Σκαραμαγκά
(πηγή: "Ιερά Οδός, αναζητώντας το ίχνος", από Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1937, σελ. 34, εικ. 13)

Κάουμπερτ: Χάρτες της Αττικής 1883 | PYRGOS

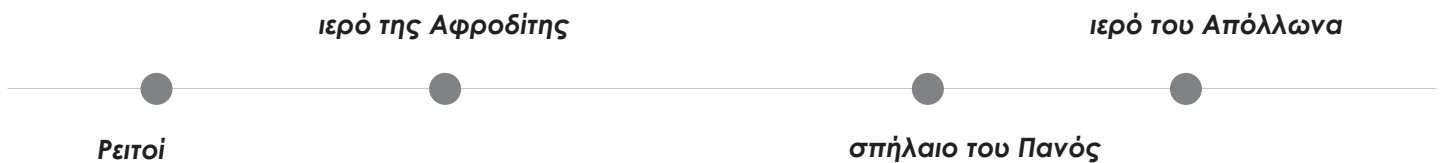
Στην πορεία της από το κέντρο της Αθήνας προς την Ελευσίνα και το Θριάσιο Πεδίο, η Ιερά Οδός περνάει μέσα από τη βόρεια πλευρά του Αιγάλεω Όρους, από το ονομαζόμενο Ποικίλο Όρος. Από αυτό το σημείο της Ιεράς Οδού μέχρι να συναντήσει κάποια χιλιόμετρα αργότερα την λίμνη Κουμουνδούρου καθίσταται η περιοχή μελέτης της παρούσας εργασίας, αλλιώς ονομαζόμενη σήμερα περιοχή Σκαραμαγκά.

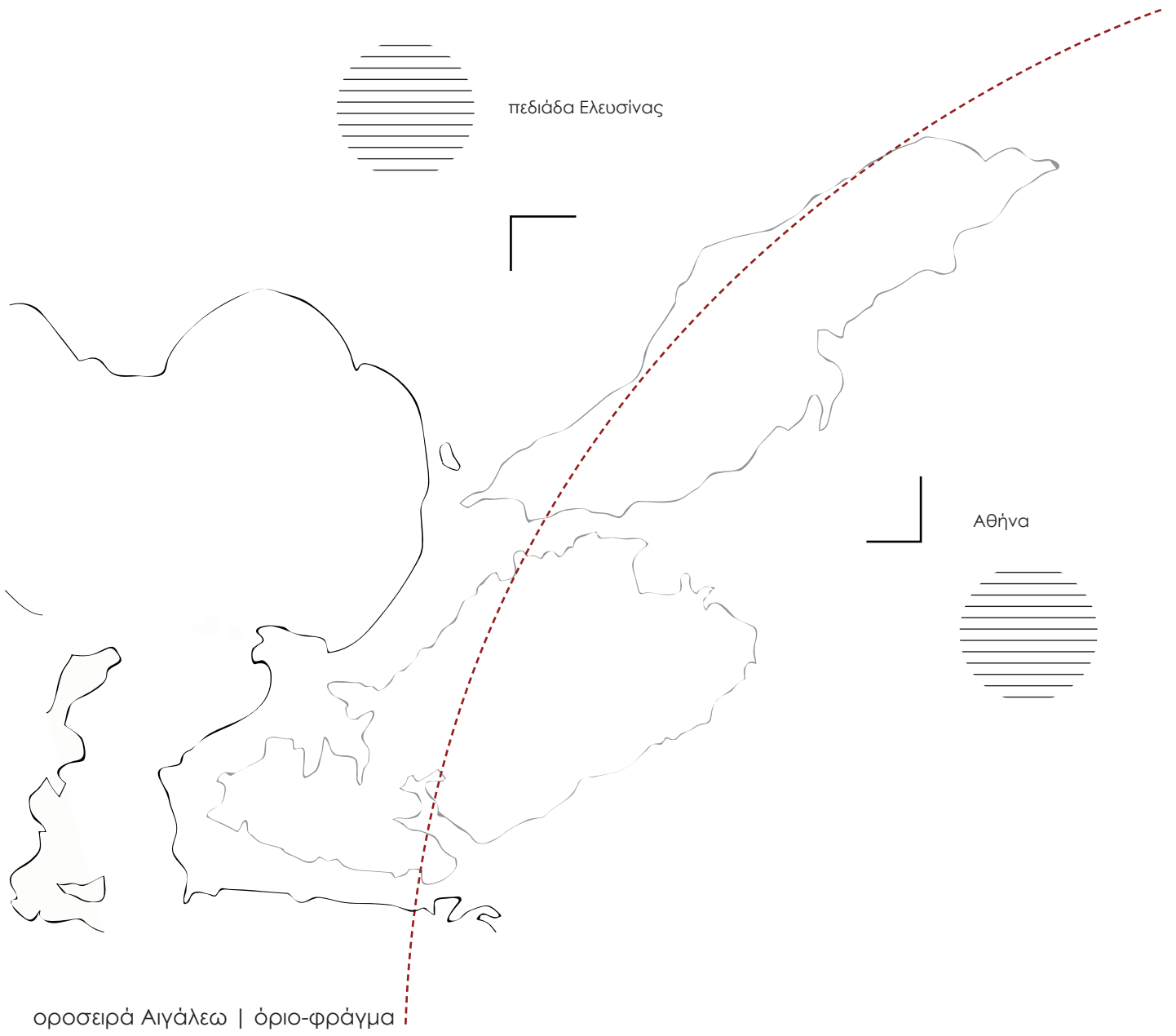

“ Ποικίλον _ είναι πτηγόν φέρον στίγματα και τρώγον τα αυγά του κορυδαλλού ”

Η οροσειρά του Αιγάλεω, προέκταση της Πάρνηθας, αποτελεί κατά τους αιώνες φυσικό όριο διαχωρισμού της Αθήνας από την πεδιάδα της Ελευσίνας. Η ασβεστολιθική γεωλογική σύνθεση του εδάφους έχει οδηγήσει σε έλλειψη υδάτων με συνέπεια η βλάστηση στο όρος να καθίσταται αραιή. Η οροσειρά είναι δικόρυφη, αποτελούμενη από δύο όγκους οι οποίοι χωρίζονται από διαμορφωμένη φυσική στενωπό, στην όποια πάτησε η αρχαία Ιερά Οδός. Ο όρος "Ποικίλο" που χαρακτηρίζει το όρος της περιοχής μελέτης δόθηκε από τον Έλληνα περιηγητή και γεωγράφο του 2ου αιώνα μ.Χ. Πausανία. Σύμφωνα με τον Pausanias, Ποικίλο όρος θεωρήθηκε το τμήμα της οροσειράς που ενώνονταν οι ορεινοί όγκοι του Αιγάλεω και του Κορυδαλλού (στο ύψος της μονής Δαφνίου και του ιερού της Αφροδίτης). Εκτός από το φυσικό και περιβαλλοντικό ενδιαφέρον του όρους, σημαντικό καθίσταται και το αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Το Ποικίλο όρος διέσχιζε το αρχαίο τείχος "ΔΕΜΑΣ" όπου ένωνε το όρος με την Πάρνηθα, ίχνη του οποίου έχουν βρεθεί σήμερα. Σε διάφορες κορυφές του όρους έχουν βρεθεί και ερείπια φρουκτωρίων με την ανακάλυψη των οποίων ολοκληρώθηκε η εικόνα ενός οργανωμένου δικτύου αμυντικού συστήματος της αρχαίας Αθήνας. Ίχνη από εγκαταλελειμμένους οικισμούς με ρυμοτομική διάταξη και βαθιά πέτρινα τοιχώματα έχουν επίσης ανιχνευτεί στο όρος αποκαλύπτοντας την ύπαρξη οργανωμένης κατοίκησης κατά τους παλαιότερους χρόνους. Πολλά σπήλαια έχουν, ακόμη, βρεθεί στο Ποικίλο όρος καθώς και σπηλαιώδεις κοινότητες. Παραδείγματα αποτελούν το σπήλαιο του Δρομέα, το Νταβέλη και το σπήλαιο του Πανός το οποίο βρίσκεται και στο κομμάτι της περιοχής μελέτης. Τέλος στο Ποικίλο όρος πλησίον της φυσικής στενωπού και κατ' επέκταση της Ιεράς Οδού, βρίσκονται ιερά και ταφικά μνημεία. Στην περιοχή ενδιαφέροντος κατά σειρά προς την Ελευσίνα βρίσκονται το ιερό του Απόλλωνα (σημερινός τόπος η μονή Δαφνίου) και το ιερό της Αφροδίτης.

Ιερά Οδός - Ποικίλό Όρος

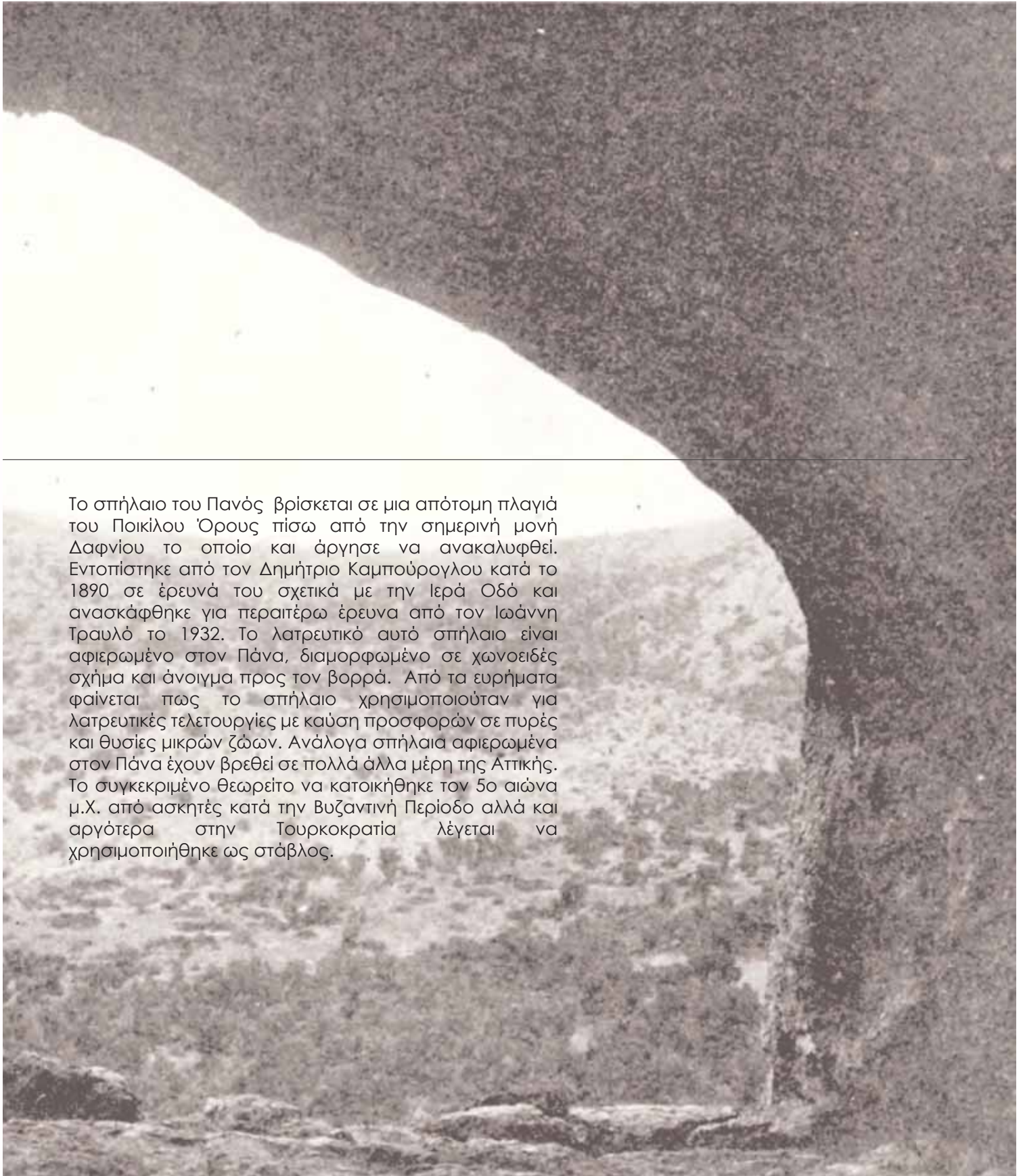

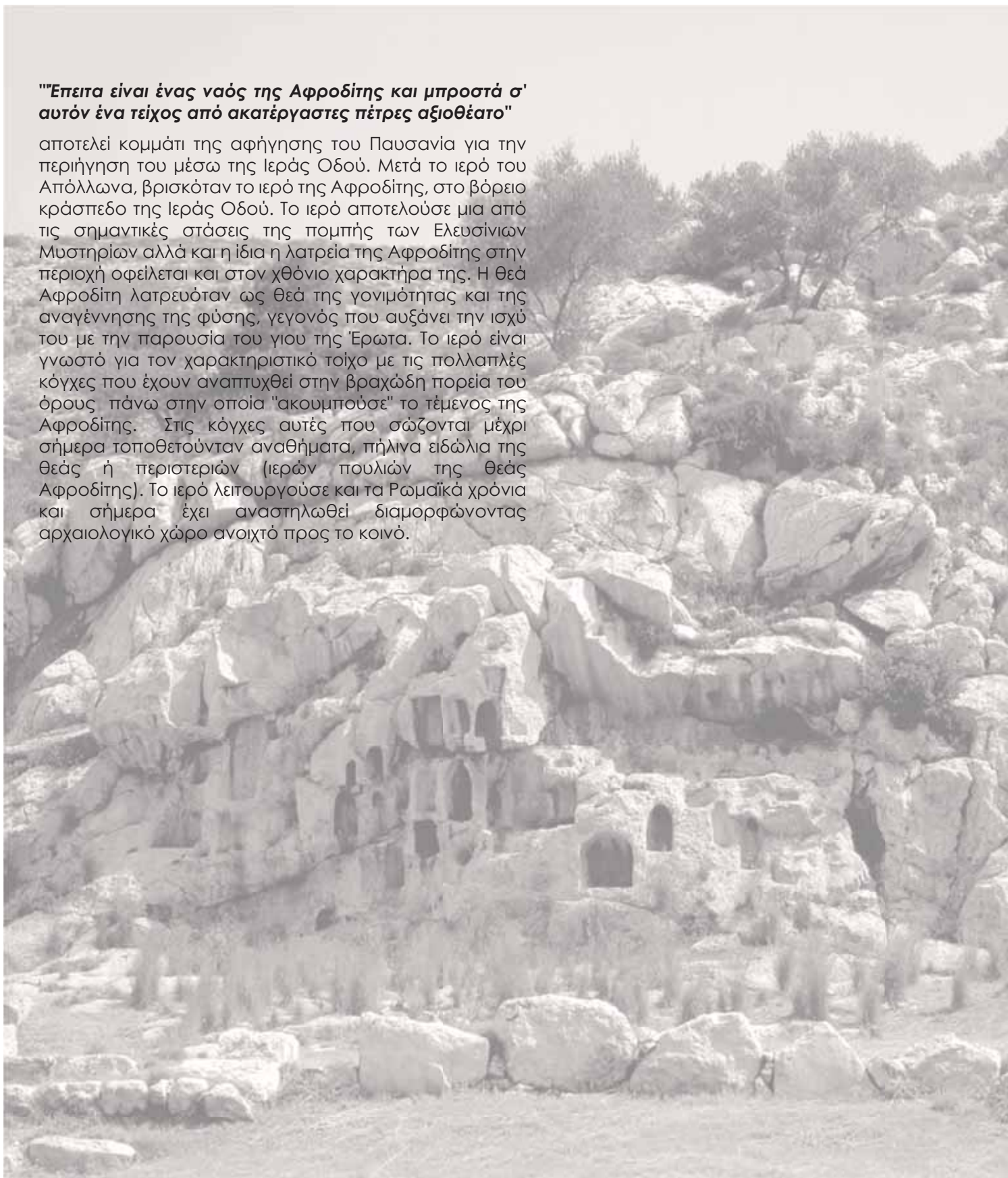
"Ιερέως Απόλλωνος Δαφνηφόρου" αποτελεί περιγραφή σε μαρμάρινη εδρα-θρόνο στο αθηναϊκό θέατρο του Διονύσου που υποδηλώνει την πιθανή προσωνυμία του Απόλλωνα ως Δαφνηφόρο. Το ιερό του Απόλλωνα στις παρυφές της Ιεράς Οδού αποτελούσε σημείο στάσης της πομπή των Ελευσίνιων Μυστηρίων. Μέσα υπήρχαν αγάλματα της Δήμητρας, της κόρης της Περσεφόνης και του Απόλλωνα στα οποία οι πιστοί προσέφεραν και έκαναν τελετουργίες. Αργότερα το παρόδιο ιερό καταστράφηκε από τους Βησιγότθους του Αλάριχου στα πλαίσια της επιδρομής που προκάλεσε και την καταστροφή του ιερού της Ελευσίνας το 395μ.Χ. Ο ιερός χώρος, σήμερα, βρίσκεται εντός των ορίων της μονής του Δαφνίου με αρχαία και βυζαντινά αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά που βγήκαν στο φως τον 19ο αιώνα.

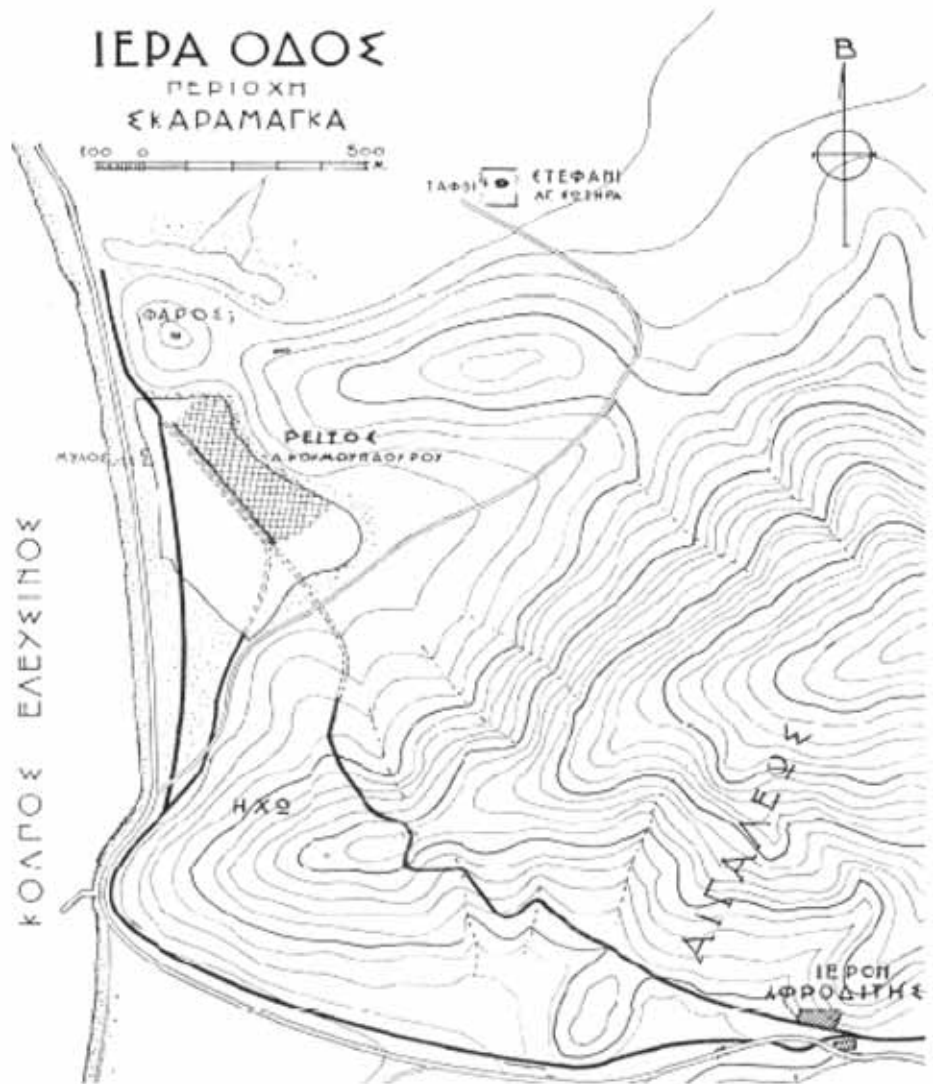

Το σπήλαιο του Πανός βρίσκεται σε μια απότομη πλαγιά του Ποικίλου Όρους πίσω από την σημερινή μονή Δαφνίου το οποίο και άργησε να ανακαλυφθεί. Εντοπίστηκε από τον Δημήτριο Καμπούρογλου κατά το 1890 σε έρευνά του σχετικά με την Ιερά Οδό και ανασκάφθηκε για περαιτέρω έρευνα από τον Ιωάννη Τραυλό το 1932. Το λατρευτικό αυτό σπήλαιο είναι αφιερωμένο στον Πάνα, διαμορφωμένο σε χωνοειδές σχήμα και άνοιγμα προς τον βορρά. Από τα ευρήματα φαίνεται πως το σπήλαιο χρησιμοποιούταν για λατρευτικές τελετουργίες με καύση προσφορών σε πυρές και θυσίες μικρών ζώων. Ανάλογα σπήλαια αφιερωμένα στον Πάνα έχουν βρεθεί σε πολλά άλλα μέρη της Αττικής. Το συγκεκριμένο θεωρείτο να κατοικήθηκε τον 5ο αιώνα μ.Χ. από ασκητές κατά την Βυζαντινή Περίοδο αλλά και αργότερα στην Τουρκοκρατία λέγεται να χρησιμοποιήθηκε ως στάβλος.

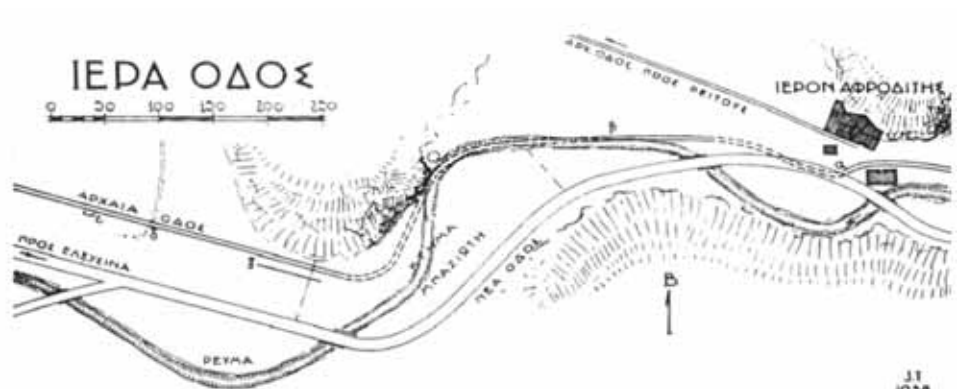
"Έπειτα είναι ένας ναός της Αφροδίτης και μπροστά σ' αυτόν ένα τείχος από ακατέργαστες πέτρες αξιοθέατο"

αποτελεί κομμάτι της αφήγησης του Πausανία για την περιήγηση του μέσω της Ιεράς Οδού. Μετά το ιερό του Απόλλωνα, βρισκόταν το ιερό της Αφροδίτης, στο βόρειο κράσπεδο της Ιεράς Οδού. Το ιερό αποτελούσε μια από τις σημαντικές στάσεις της πομπής των Ελευσίνιων Μυστηρίων αλλά και η ίδια η λατρεία της Αφροδίτης στην περιοχή οφείλεται και στον χθόνιο χαρακτήρα της. Η θεά Αφροδίτη λατρευόταν ως θεά της γονιμότητας και της αναγέννησης της φύσης, γεγονός που αυξάνει την ισχύ του με την παρουσία του γιου της Έρωτα. Το ιερό είναι γνωστό για τον χαρακτηριστικό τοίχο με τις πολλαπλές κόγχες που έχουν αναπτυχθεί στην βραχώδη πορεία του όρους πάνω στην οποία "ακουμπούσε" το τέμενος της Αφροδίτης. Στις κόγχες αυτές που σώζονται μέχρι σήμερα τοποθετούνταν αναθήματα, πηλίνα ειδώλια της θεάς ή περιστεριών (ιερών πουλιών της θεάς Αφροδίτης). Το ιερό λειτουργούσε και τα Ρωμαϊκά χρόνια και σήμερα έχει αναστηλωθεί διαμορφώνοντας αρχαιολογικό χώρο ανοιχτό προς το κοινό.

(Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1937, σελ. 41, πίν. Α)

(Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1938, σελ. 30, εικ. 2)

Συνεχίζοντας την Ιερά Οδό, δυτικά του ιερού της Αφροδίτης ο Πausανίας κάνει λόγο για τους Ρειτούς. Οι Ρειτοί, ή αλλιώς λίμνες των Καθαρμών, ήταν δυο τεχνητές λίμνες αφιερωμένες στις δυο θεές της Ελευσίνας, η βόρεια λίμνη στην θεά Δήμητρα και η "προς το άστυ" λίμνη στην κόρη της Περσεφόνη. Λέγεται ότι οι λίμνες διαμορφώθηκαν κατά τα Κλασσικά χρόνια της αρχαιότητας από πηγές των δυτικών κορυφών του όρους Αιγάλεω και φράγματα προς την πλευρά της θάλασσας. Το νερό τους ήταν υφάλμυρο λόγω της μικρής απόστασής τους από την αυτή. Στο κεντρικό τμήμα της δεύτερης λίμνης βρέθηκαν τμήματα τοίχου, πιθανότατα μέρος παλαιότερου φράγματος. Σώζεται ακόμη τμήμα αρχαίας επιγραφής η οποία υποδηλώνει την ύπαρξη αρχαίας λίθινης γέφυρας που γεφύρωνε ένα από τα ρέματα των Ρειτών διευκολύνοντας έτσι την πομπή των Ελευσίνιων Μυστηρίων και την μεταφορά των ιερών αντικειμένων της Δήμητρας από και προς το ομώνυμο ιερό. Οι Ρειτοί επομένως ήταν μέρος της λατρευτικής διαδικασίας των δυο θεών αλλά και κομμάτι της ιερότερης διαδρομής των αρχαίων Αθηνών. Ωστόσο μέχρι πρόσφατα είχαν και περιβαλλοντική αξία αφού από μαρτυρίες καθίσταται γνωστό πως οι δύο λίμνες μέχρι και τον 19ο αιώνα αποτελούσαν σημαντικούς υδροβιότοπους με καθαρά ανανεούμενα ύδατα, ψηλούς καλαμιώνες, καταφύγιο για πολλά είδη ψαριών και πτηνών. Η βόρεια λίμνη, αλλιώς γνωστή ως Κεφαλάρι, αποστραγγίστηκε και επιχωματώθηκε κατά την δεκαετία του 1950, καθώς είχε θεωρηθεί "άγονη", για την κατασκευή των σημερινών διυλιστηρίων στην παράκτια περιοχή του Ασπρόπυργου. Τα ίχνη της σήμερα γίνονται φανερά με την ύπαρξη βάλτου που σχηματίζεται μεταξύ των Ελληνικών Διυλιστηρίων Ασπρόπυργου (ΕΛΔΑ) και της άλλης λίμνης. Η δεύτερη λίμνη, σήμερα είναι γνωστή με το όνομα Κουμουνδούρου. Η λίμνη Κουμουνδούρου έχει διατηρήσει την ιδιότητά της, ωστόσο έχει μειωθεί η έκτασή της κατά πολύ σε σχέση με τους παλαιότερους χρόνους λόγω της αρχικά κατασκευής και έπειτα διαπλάτυνσης της Εθνικής Οδού Αθηνών-Κορίνθου.

Η Ιερά Οδός κατά μήκος της παραλίας κοντά στη λίμνη Κουμουνδούρου-περιοχή Ρεϊτών κατά τη δεκαετία του 1930
(πηγή: "Ιερά Οδός, αναζητώντας το ίχνος" από τα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας 1937, σελ. 40, εικ. 19)

τμήμα αλληλεπικάλυψης σύγχρονης και αρχαίας οδού

περιοχή Σκαραμαγκά

Ελευσίνα

Αθήνα

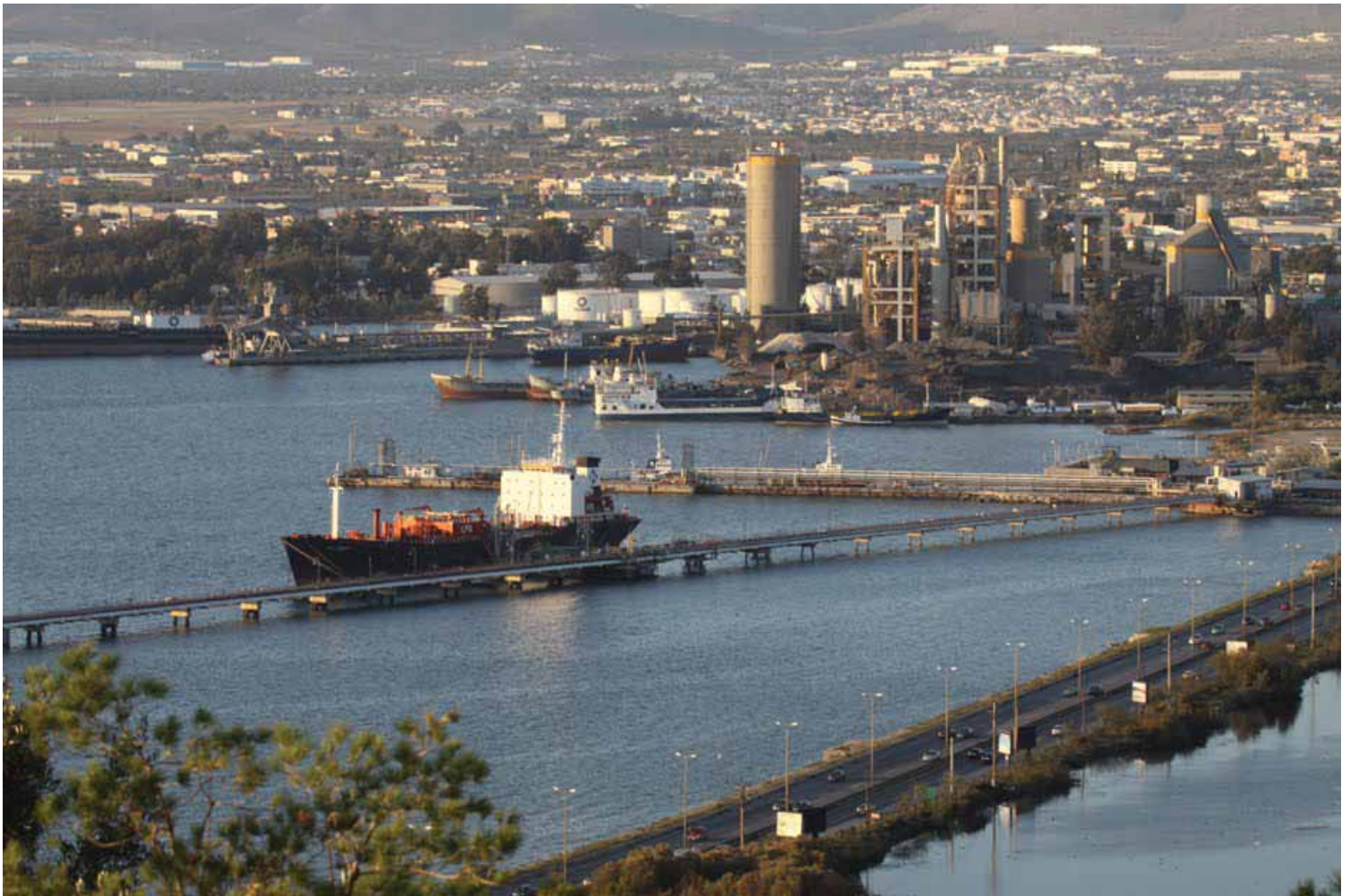
- Εθνική Οδός Αθηνών-Κορίνθου
- - - Αρχαία Ιερά Οδός

Η ανάγκη της οδικής επικοινωνίας της Ελευσίνας με την Αθήνα διατήρησε την Ιερά Οδό στο χρόνο, παρά των θρησκευτικών αλλαγών και της γενικότερα επιθετικής διάθεσης που έφερε ο Χριστιανισμός προς τα μνημεία της αρχαιότητας. Μέχρι και το Νοέμβριο του 1962 η Ιερά Οδός αποτελούσε τον κύριο δρόμο μετάβασης από την Αθήνα στην Δυτική Αττική. Από τότε, όμως κι έπειτα αντικαταστάθηκε από τον δρόμο ταχείας κυκλοφορίας, την Εθνική Οδό Αθηνών-Κορίνθου ή αλλιώς λεωφόρο Καβάλας ή Αθηνών. Στο 11ο χιλιόμετρο της η λεωφόρος συναντά την αρχαίο οδό και ακολουθεί χοντρικά τα χνάρια της. Παρά όμως την ζωντανή παρουσία της οδού σε πρακτικό επίπεδο, η σημασιολογική και αρχαιολογική αξία της έχει παραμεληθεί. Παρά τη γνώση για την ύπαρξη της, χνάρια της αρχαίας οδού αποκαλύπτονται σιγά σιγά ακόμη και σήμερα, όπως προδίδουν και οι εργασίες που έγιναν για την επέκταση της Γραμμής 3 του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου των Αθηνών. Στις περιοχές Μοναστηρακιού, Γεωπονικής Σχολής και των σταθμών 'Ελαιώνας' και 'Αιγάλεω' οι εργασίες έφεραν στο φως τμήματα της Οδού. Ίχνη επίσης έχουν αποκαλυφθεί και εντός του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού και δυτικά της συμβολής της Πειραιώς με τη σύγχρονη Ιερά Οδό. Το μεγαλύτερο κομμάτι αναγνωρίζεται στην περιοχή του Σκαραμαγκά. Από το ύψος της μονής Δαφνίου και μετά, τα ίχνη είναι πιο φανερά καθώς η Εθνική Οδός πάτησε όπου ήταν δυνατό παράλληλα με τον αρχαίο δρόμο. Σε αυτή την περιοχή μάλιστα θα εστιάσει η παρακάτω πρόταση.

Παρά τα εμφανή ίχνη της οδού, η παρουσία της Εθνικής Οδού αλλά και η γενικότερη εκβιομηχάνιση της ευρύτερης περιοχής, έχουν παραγκωνίσει την αρχαιολογική αξία του τόπου. Πέρα από ένα μικρό τμήμα οικιστικής περιοχής στο ύψος του ναού της Αφροδίτης, ο γενικότερος χαρακτήρας που διέπει είναι ο βιομηχανικός αλλά και ένας τόπου διέλευσης. Από το 1995 και μετά η Εθνική Οδός στο σύνολό της, εκτός από ένα μικρό τμήμα στα Μέγαρα, έχει χαρακτήρα αυτοκινητοδρόμου, με νησίδα στη μέση και πολύ αυστηρά και ξεκάθαρα όρια. Καθημερινά πλήθος κόσμου περνά με μεγάλες ταχύτητες από την περιοχή δίχως να αντιλαμβάνεται τον αρχαιολογικό θησαυρό που βρίσκεται ακριβώς δίπλα του. Αντ' αυτού, τον υποδέχεται ένα τοπίο που πνίγεται από την παρουσία της βαριάς βιομηχανίας. Στο Θριάσιο πεδίο έχει αναπτυχθεί η βιομηχανική ζώνη του Ασπρόπυργου, με πλήθος βιομηχανιών και βιοτεχνιών, μεταξύ των οποίων διυλιστήρια, χαλυβουργία, τσιμεντοβιομηχανίες, λατομεία, βιομηχανίες πυρομαχικών, μονάδες επεξεργασίας χημικών ουσιών, μονάδες αναγέννησης ορυκτελαίων, χαρτοβιομηχανίες, ναυπηγοεπισκευαστικές μονάδες, εγκαταστάσεις αποθήκευσης και βιοτεχνίες πλαστικών-ελαστικών. Μέσα σε αυτό το τοπίο βαριάς βιομηχανίας φαίνεται να μη χωράει άλλου είδους αξία για την περιοχή. Η αρχαιολογική σπουδαιότητα της Ιεράς Οδού αλλά και των παρόδιων μνημείων έχει περάσει στην αφάνεια για τον περισσότερο κόσμο. Η απαξίωσή τους αναγνωρίζεται περίτρανα από το γεγονός ότι το ίδιο το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο με δύο γνωμοδοτήσεις του (υπ' αριθμ. 1/24.5.2011, αριθμ.10/19-3-2013) αποφασίζει την κατάχωση του τμήματος της οδού που είχε αποκαλύψει η αρχαιολογική σκαπάνη στο σημείο που βρίσκεται το κέντρο αναψυχής Χαϊδαρίου (πρώην "Copa Copana").

Ναυπηγεία Σκαραμαγκά
(πηγή: <http://thecricket.gr/> , φωτογραφία: Pen Tri)

Βιομηχανική Ζώνη - Σκαρμαγκός
(πηγή: <http://xaidari.blogspot.gr/>)

Ενδιαφέρον παρουσιάζει να παρατηρήσει κανείς την κατάληξη και των παρόδιων μνημείων, που ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με την παρουσία της Οδού. Ξεκινώντας από τα μνημεία που ανήκουν σε κατοικημένες περιοχές και καταλήγοντας σε αυτά που επιβιώνουν μέσα στη βιομηχανική ζώνη, παρατηρείται μια ποικιλία.

Πρώτα, λοιπόν στην πορεία εμφανίζεται το Ιερό του Απόλλωνα. Το συγκεκριμένο μνημείο είχε την τύχη να τοποθετείται μέσα στο χώρο της μονής Δαφνίου, οπότε χάρει ιδιαίτερης φροντίδας. Τα περισσότερα ευρήματα εκτίθενται σε μια πλήρως ανακαινισμένη αίθουσα της στοάς των μοναστικών κελιών στα νότια της μονής.

Ακολουθεί το σπήλαιο του Πανός. Όπως και τα περισσότερα ιερά-σπήλαια της Αττικής δεν αναγνωρίζονται για την αρχαιολογική τους αξία και είτε φράζονται ώστε να υπάρξει περαιτέρω μελέτη στο μέλλον είτε αφήνονται στην τύχη των καιρών. Για το συγκεκριμένο σπήλαιο ισχύουν λίγο πολύ και οι δύο περιπτώσεις. Οι αρχαιολογικές μελέτες δεν έχουν καταλήξει σε ξεκάθαρο πόρισμα για τα ευρήματα αλλά το σπήλαιο μπορεί να το επισκεφθεί ο οποιοσδήποτε. Μάλιστα, για μια περίοδο χρησιμοποιούταν ως κατοικία από έναν άστεγο άνθρωπο καθώς και ως χώρος καλλιτεχνικής δημιουργίας για έναν τρόφιμο του ΨΝΑ Δρομοκαϊτείου που ζούσε με την πεποίθηση πως ήταν ζωγράφος. Είναι αρκετά ξεκάθαρη η απαξίωση που βιώνει το συγκεκριμένο μνημείο.

Στη συνέχεια εμφανίζεται ο ναός της Αφροδίτης. Εντοπίζεται στη χαϊδариώτικη συνοικία Αφαία Σκαραμαγκά, 1,5 χιλιόμετρο περίπου από την μονή Δαφνίου. Από τη δεκαετία του 1930 είναι περιφραγμένος αρχαιολογικός τόπος. Σειρά έχουν οι Ρειτοί. Αυτό που έχει απομείνει είναι η λίμνη της Περσεφόνης, μετά την αποξήρανση της δεύτερης λίμνης, αφιερωμένης στην θεά Δήμητρα. Η εναπομείνασα λίμνη είναι γνωστή με το όνομα λίμνη Κουμουνδούρου. Έχει έκταση 39.0 Km². Έχει χαρακτηριστεί με Υπουργική απόφαση αρχαιολογικός χώρος και γύρω της έχει ορισθεί ζώνη προστασίας 50m (Υπουργική Απόφαση ΥΑ Α/Φ31/41/1/2-1-1974 – ΦΕΚ 5/Β/8-1-1974, Αρθρ. 5 Ν. 1469/1950). Στο μεγαλύτερο ποσοστό της λεκάνης απορροής (50,6%) συναντώνται περιοχές με φυσική βλάστηση και χέρσες εκτάσεις (θαμνώδεις περιοχές και εκτάσεις που προήλθαν από υποβάθμιση δασών), ενώ σε ποσοστό 9,5% η περιοχή αποτελείται από γεωργική γη, η οποία σήμερα, καλλιεργείται μερικώς ή είναι εγκαταλελειμμένη. Σημαντική έκταση (7,2%) καταλαμβάνουν ακόμα οι εγκαταστάσεις του Χ.Υ.Τ.Α. της Μείζονος Περιοχής Αθηνών, όπου συναντώνται ο παλαιός Χ.Β.Α., εργοστάσιο και μονάδες επεξεργασίας και ανακύκλωσης απορριμμάτων, παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και αποτέφρωσης επικίνδυνων νοσοκομειακών αποβλήτων. Σε αντίθεση και σε αντίδραση των έντονα επιβλαβών δραστηριοτήτων, η περιοχή της λίμνης εμφανίζει ιδιαίτερα πλούσια χλωρίδα και πανίδα.

Τέλος, πιο βόρεια στο λόφο Γκίκα εντοπίζει κανείς ερείπια των ρωμαϊκών χρόνων τα οποία εικάζεται πως ήταν ένας από τους παλαιότερους φάρους στην Ελλάδα.

Ανεξαρτήτως του πως έχουν καταλήξει τα παραπάνω παρόδια μνημεία, έχουν όλα ένα κοινό. Παρά την εγγύτητα τους σε μια από τις πιο πολυσύχναστες οδικές αρτηρίες της Αττικής, η ταχύτητα με την οποία γίνεται η διέλευση των οχημάτων καθιστά αδύνατη την αντίληψη της παρουσίας τους.

Η αρχαία Ιερά οδός στο λόφο της Ηχούς προς τη λίμνη Κουμουνδούρου.
(πηγή: βιβλίο "Αττικής οδοί")

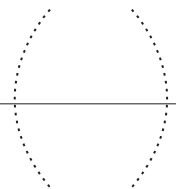
Σύγχρονη άποψη της λίμνης Κουμουνδούρου
(πηγή: Ιερά Οδός, αναζητώντας το ίχνος)

ΤΟ ΕΝΔΙΑΜΕΣΟ

Η Αθηναϊκή πρωτεύουσα αδιαμφισβήτητα έχει ταυτίσει την ύπαρξη της με μια κληρονομιά που μετράει αιώνες ιστορικότητας και πολιτιστικών επιτευγμάτων. Το βάρος που της προσδίδει η περίοδος των αρχαίων χρόνων, όταν η Αθήνα θεωρείτο κέντρο πολιτισμού και διανοήσης για όλο τον τότε δυτικό κόσμο, την έχει χαρακτηρίσει, αποτελώντας βασικό στοιχείο της ταυτότητας της ανά τους αιώνες που ακολούθησαν, μέχρι και σήμερα. Ήταν η πόλη όπου γεννήθηκαν οι πιο πολύτιμες ηθικές αξίες της ανθρωπότητας: η φιλοσοφία, η επιστήμη, η λογοτεχνία, η τέχνη, και το δράμα. Αρχές που αποτέλεσαν τη βάση του Δυτικού Πολιτισμού και τον πυρήνα της σημερινής κοινωνίας όπως η δημοκρατία, η ελευθερία, η δικαιοσύνη και η προοδευτική σκέψη πρωτοεμφανίστηκαν και άνθισαν στην Αθήνα. Την κληρονομιά αυτή κουβαλάει και μεταβιβάζει στις επόμενες γενιές η πρωτεύουσα κυρίως μέσω των έργων που διασώζονται, έργα που φανερώνουν την λατρευτική ή καλλιτεχνική έξαρση των προγόνων, και υπάρχουν σιωπηλά, ακίνητα, μέσα στο τοπίο της πόλης που συνεχώς αλλάζει. Έργα τοπόσημα, με μια διαφορετική ιστορία το καθένα, αλλά που όλα μαζί συνομιλούν για να αφηγηθούν το μεγαλείο μιας άλλης εποχής.

Σε ένα τέτοιο αστικό σκηνικό λοιπόν, έρχεται η τεράστια σύγχρονη πρόκληση που αντιμετωπίζει κάθε ιστορική Πόλη κατά την ανάπτυξη της με σύγχρονους όρους. Αυτή της διαχείρισης της ιστορίας με τρόπο που σέβεται το παρελθόν και το αναδεικνύει, στο πλαίσιο των εξελίξεων που τρέχουν τεχνολογικά, των καλλιτεχνικών ρευμάτων που συνεχώς διαδέχονται το ένα το άλλο, με την απειλή της άκριτης αστικοποίησης και της υπερδόμησης που τείνει να καταπιεί κάθε ψήγμα αρχαίου πολιτισμού. Έχει σίγουρα ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τον τρόπο που η σύγχρονη πλέον τσιμεντούπολη της Αθήνας έχει επιχειρήσει το πάντρεμα δύο κόσμων , του παρελθόντος και του παρόντος, του αρχαίου και του σύγχρονου. Ποια η θέση των σωζόμενων έργων, κτημάτων παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς σε έναν συνεχώς εξαπλώνόμενο μπετονένιο χυλό;

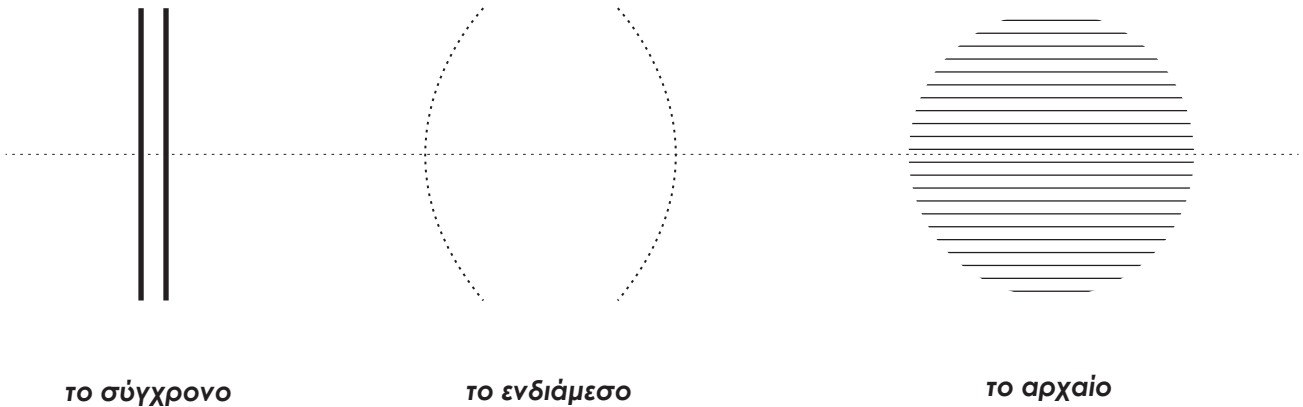
Έχοντας ήδη αναγνώσει την περιοχή μελέτης του Σκαραμαγκά έχει εντοπιστεί μια γραμμή στο τοπίο η οποία τρέχει σε δύο χρόνους. Πρόκειται φυσικά για την ιερά οδό η οποία ακόμα και σήμερα αφήνει ίχνη της πορείας της, ενώ τα σωζόμενα παρόδια ιερά φανερώνουν την ιστορία της. Μιλώντας για την ιερά οδό στη σύγχρονη πόλη ωστόσο, φαίνεται τη θέση του άλλοτε λατρευτικού δρόμου των μυστηρίων να χει πάρει η εθνική οδός, κατασκευασμένη με τις απαιτούμενες βαριές υποδομές, που καταπνίγουν κάθε πνευματικότητα του τόπου. Ο τρόπος που ενσωματώνεται η εθνική οδός στο υπόλοιπο βιασμένο τοπίο της περιοχής, η οποία γενικότερα έχει πληγεί από τις βαριές εγκαταστάσεις και τα μεγαλεπήβολα οικοδομικά εγχειρήματα, σίγουρα δεν είναι η πιο πετυχημένη απόπειρα σύγχρονης ανάπτυξης με μέριμνα στην ιστορικότητα και στην πνευματικότητα που διαφαιίνεται στο τοπίο είτε από ίχνη, είτε από σωζόμενα κτίσματα και ιερά.

Ενδιάμεσος

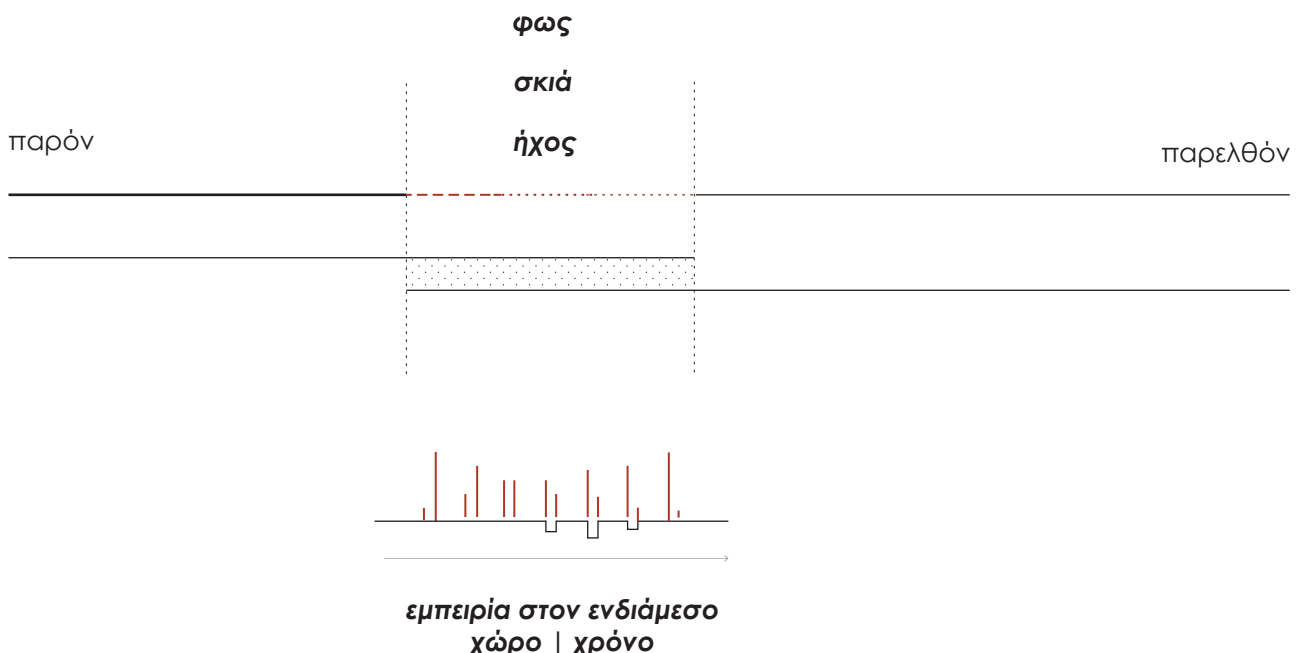
αυτός που βρίσκεται κάπου ανάμεσα ή, ειδικότερα, στο μέσο δύο τοπικών ή χρονικών σημείων αναφοράς

Στην παρούσα εργασία, έχει μελετηθεί και αναλυθεί, κατά κύριο λόγο, η πολιτισμική, ιστορική, αρχαιολογική αξία της περιοχής του Σκαραμαγκά, με ιδιαίτερη έμφαση στην Ιερά οδό, τα παρόδια ιερά της και την αρχαία λίμνη Κουμουνδούρου. Παράλληλα αναγνωρίζεται και η σύγχρονη κατάσταση του τόπου.

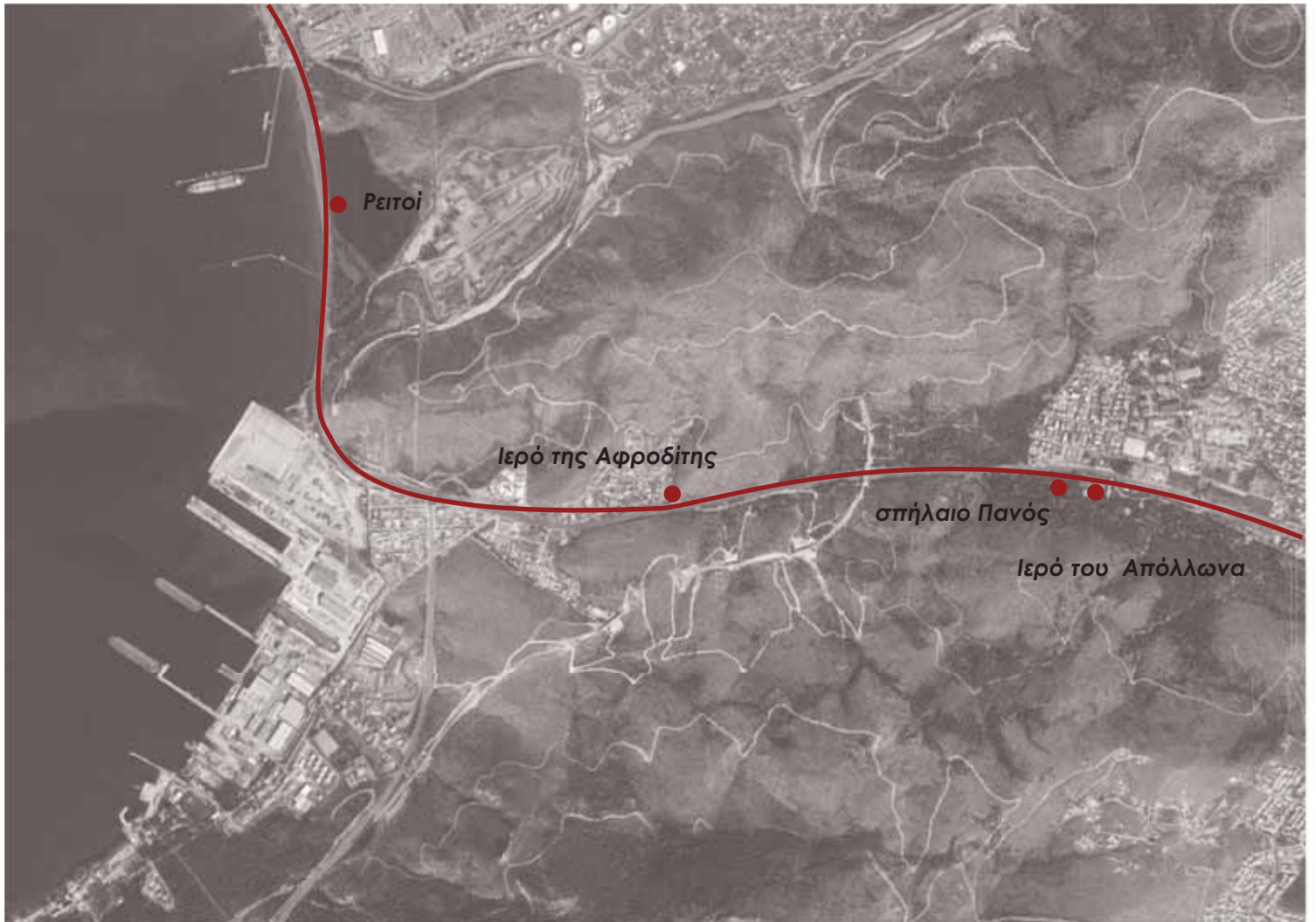
Καθώς το ζήτημα της άσκησης προϋποθέτει την πρόταση παρέμβασης στο τοπίο, η δική μας πρόθεση για παρέμβαση προέκυψε από την ίδια την ανάλυση της περιοχής και την διαπίστωση ότι ο τόπος υφίσταται σε δύο χρόνους (παρελθόν-παρόν) που τρέχουν σε δύο παράλληλες γραμμές. Το γεγονός αυτό γέννησε την ανάγκη να δημιουργηθούν σύνδεσμοι- σημεία τομής σ' αυτές τις χρονικές γραμμές, που θα επιτρέπουν στο σήμερα να συνομιλεί με το χτες και να αποτελέσουν μαζί ένα εναρμονισμένο σύνολο και όχι δύο ασύνδετα χρονικά θραύσματα.

Χωρικά οι δύο αυτές παράλληλες γραμμές, ερμηνεύονται ως τους δύο δρόμους: την αρχαία Ιερά Οδό, και τη Νέα Εθνική Οδό. Παίρνοντας επομένως σαν δεδομένη την σημερινή καθημερινότητα της περιοχής, που λόγω της εθνικής οδού κατά κύριο λόγο κρίνεται ως περιοχή διέλευσης οχημάτων, θέτουμε ως βασικούς χρήστες τους οδηγούς – ταξιδιώτες. Θεωρείται πρόκληση λοιπόν να καταφέρει το συγκεκριμένο κοινό να αντιληφθεί και να διαισθανθεί το πνευματικό μεγαλείο του ιστορικού δρόμου που τρέχει παράλληλα με το αυτοκίνητο του και το οποίο κατά πάσα πιθανότητα αγνοεί. Σαν αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα σύγχρονης υποδομής επιλέγεται λοιπόν μια εθνική οδός η οποία αντικατοπτρίζει κατά μία έννοια μια εικόνα του παρόντος, με χαρακτηριστικά όπως είναι η τεχνολογία, οι γρήγορες ταχύτητες που αλλάζουν συνεχώς την εικόνα του τόπου, η αισθητή ανθρωπογενής παρέμβαση σε ένα φυσικό τοπίο. Στην νέα εθνική οδό αναζητούνται σημεία-κλειδιά που διαδραματίζουν το ρόλο του διαμεσολαβητή ανάμεσα στο τότε και το τώρα. Θα είναι αυτά τα σημεία τα οποία μεταφέρουν τον οδηγό στον αρχαίο τόπο εγκαταλείποντας προσωρινά το σήμερα και βιώνοντας μια συνδυαστική χωροχρονική εμπειρία. Η επιλογή της θέσης των σημείων δε θα μπορούσε να είναι άλλη από τη θέση που βρίσκονται οι αρχαιολογικοί τόποι- παρόδια ιερά και λίμνη Κουμουνδούρου- και οι οποίοι παρουσιάζουν και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον ως τόποι στους οποίους αξίζει κανείς να μεταβεί αν θέλει να συμπυκνώσει το πνεύμα της ιστορίας.

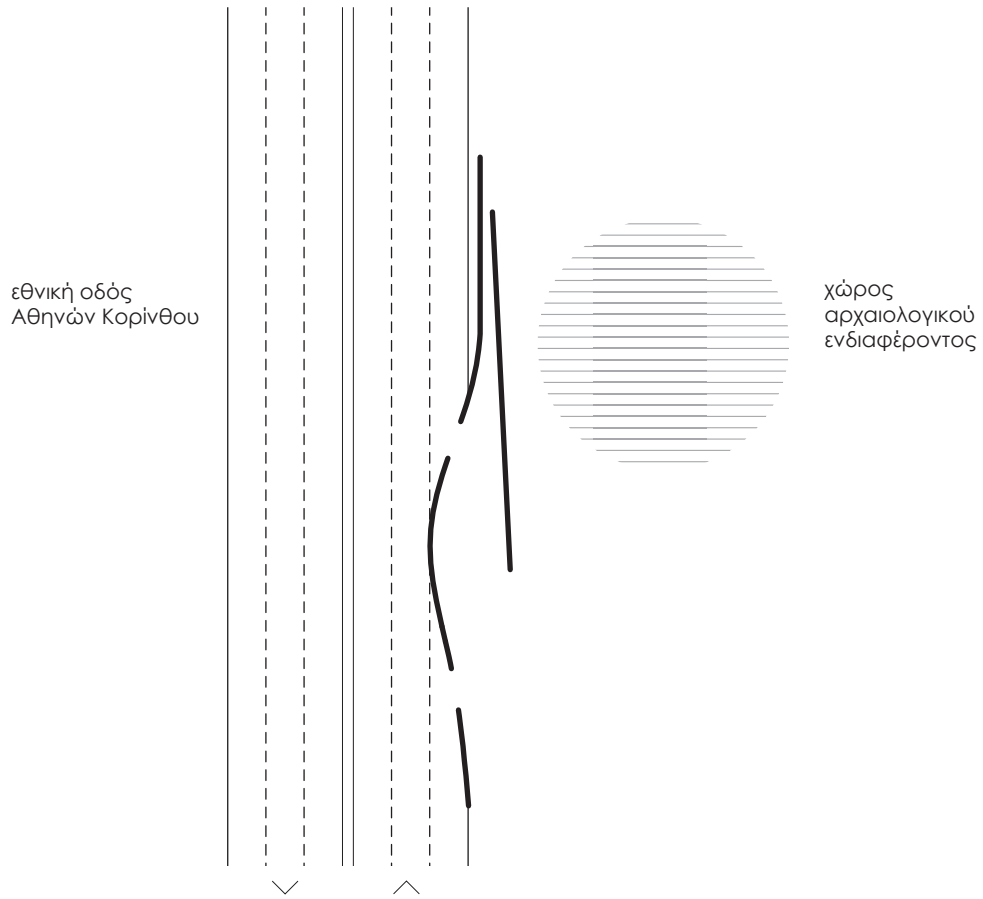

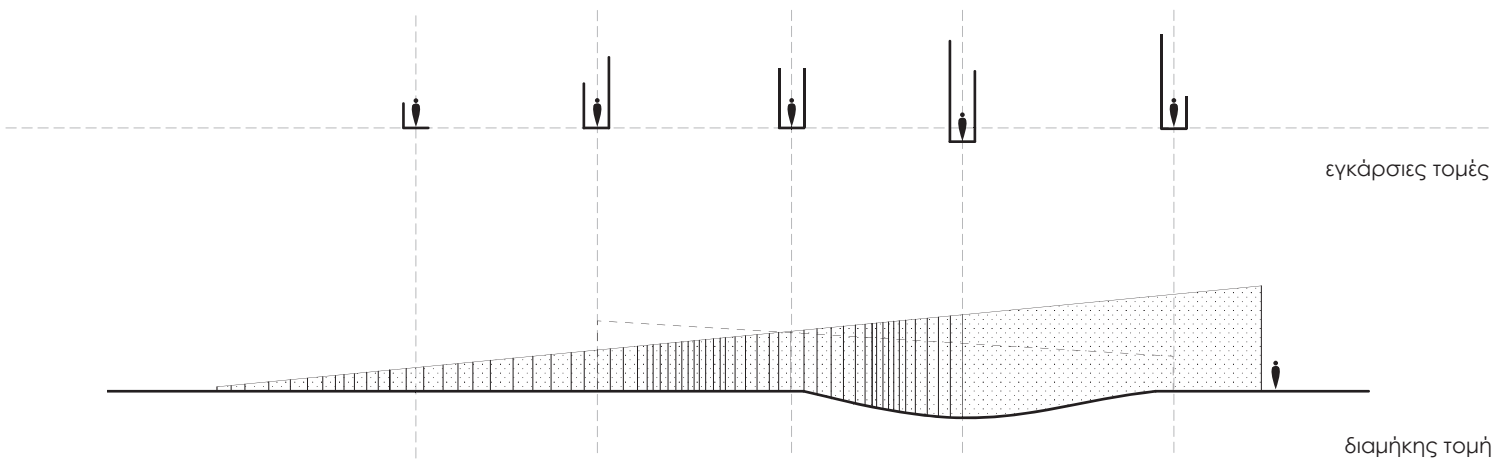

Η δική μας παρέμβαση επομένως αποτελεί στην ουσία του ένα τόπο μεταβατικό, έναν ενδιάμεσο τόπο, σαν πύλη από το σήμερα στο ιστορικό χτες. Προσφέρει την εμπειρία αυτή της μετάβασης σε δύο επίπεδα: τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο.

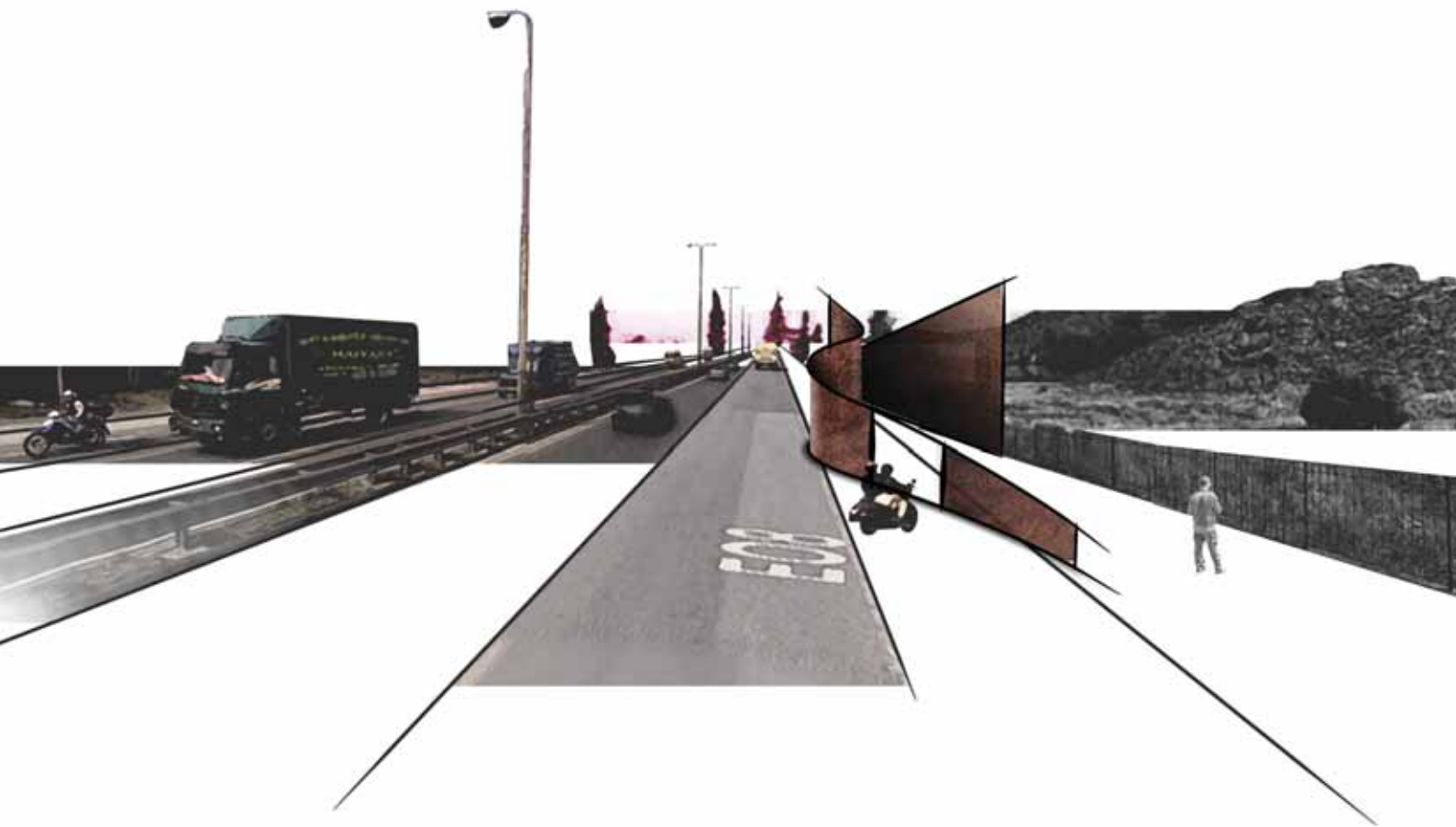
Η μορφή που δίνεται σ' αυτόν τον ενδιάμεσο τόπο προκύπτει φυσιολογικά έτσι ώστε να εισάγει ομαλά και ροηκά τον οδηγό στη νέα συνδετήρια κατάσταση, αναγκάζοντας τον να ελαττώσει ταχύτητα, να εγκαταλείψει για λίγο το όχημα του και να βιώσει την επιθυμητή χωροχρονική μετάβαση μέχρι να καταλήξει στον αρχαιολογικό χώρο έπειτα από κάποια στάδια διαφορετικών οπτικών και ακουστικών ερεθισμάτων όπου εναλλάσσεται η εμπειρία του σύγχρονου και του αρχαίου.

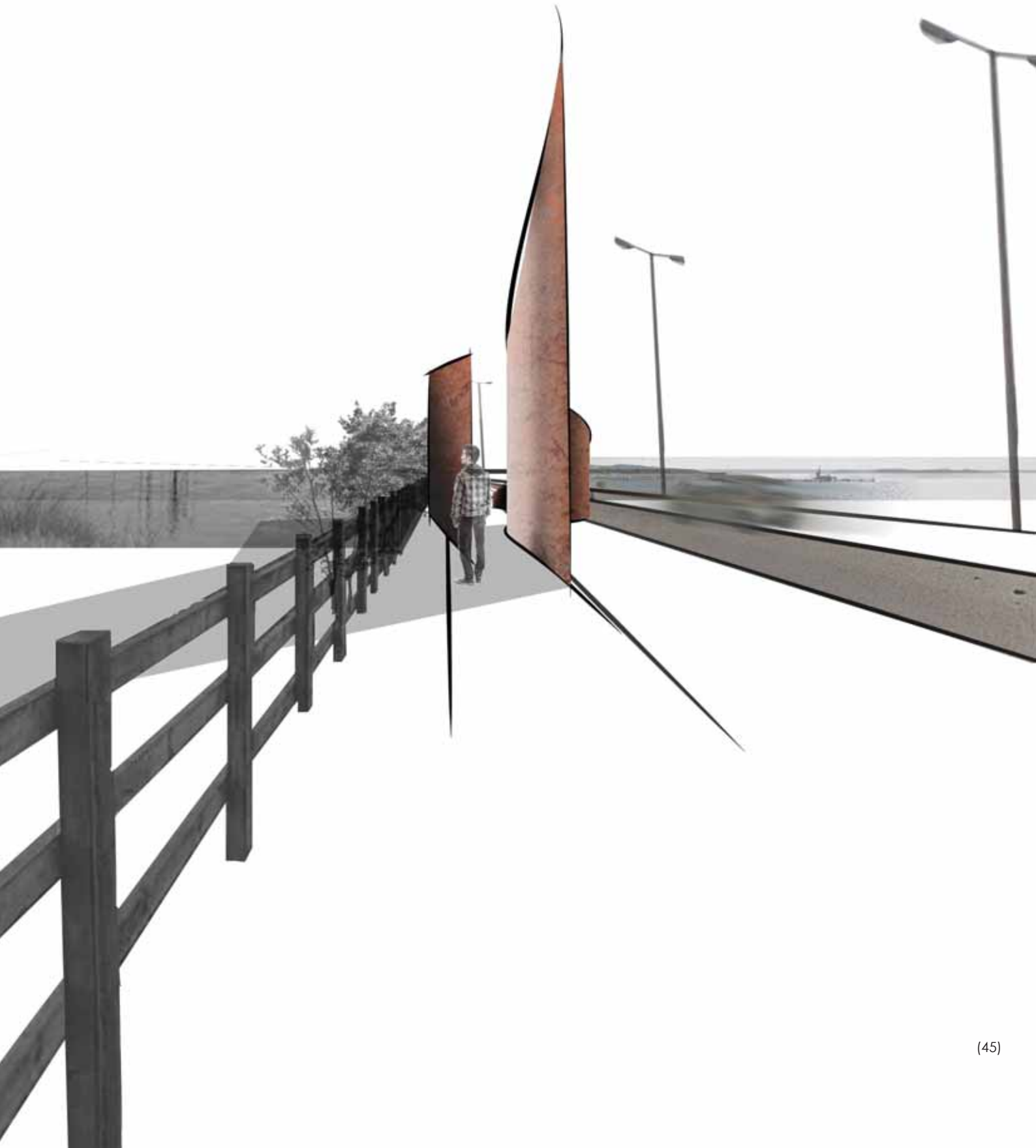
κατοψικό διάγραμμα πρότασης

Βιβλιογραφία:

"Αττικής Οδοί, Αρχαίοι Δρόμοι της Αττικής", εκδόσεις Μέλισσα
"Ιερά Οδός, Αναζητώντας το Ίχνο", ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ε.Π.Ε.

Ιστότοποι:

//ieraodos.wordpress.com/
//www.haidari.gr/
//xropolis.blogspot.gr/
//limnik.blogspot.gr/
//ieraodo.blogspot.gr/
//xaidari.blogspot.gr
//www.ancientgreece.gr/
//olympia.gr/

Διαλέξεις - Εργασίες :

_ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, συντονιστής: Τριανταφύλλου Παντελής ΜΜΕ ΜΜΕ ΕΜΠ,
ΜΜ ΤΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ
_Ποικίλο Όρος – Όρος Αιγάλεω, Δρ. Ελισσαίου Γεώργιος, ΓΕΩΠΟΝΟΣ ΑΣΔΑ,
Γεωργόπουλος Παναγιώτης, ΓΕΩΠΟΝΟΣ ΑΣΔΑ
_ΓΕΩΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ, ΚΠΕ Στυλίδας Ιούνιος 2008
_Παρακολούθηση της οικολογικής ποιότητας της Λίμνης Κουμουνδούρου και σχεδιασμός
δράσεων διαχείρισης, αποκατάστασης και ανάδειξης, Τελική Τεχνική Έκθεση - Ιούνιος 2012,
Ι.Θ.Β.Π. & Ε.Υ. - ΕΛ.ΚΕ.Θ.Ε.